

Kitap Tanıtımları:

MİRZA ŞEMS-İ BUHARA-YÎ, *Tarih-i Buhara, Hokand ve Kaşgar (Der şerh-i hükümrâni-i Emir Mir Haydar der Buhara, Muhammed Ali Han der Hokand ve Cihangir Hoca der Kaşgar)*, mukaddeme, tashih ve tahkik Muhammed Ekber Âşık, Defter-i Neşr-i Miras-ı Mektub, Âyine-i Miras, Tahran 1377 h.ş. (1998), 340 s.

Eserde kendisini Mirza Şems (s.89, 95, 103, 108), Mirza Şems-i Buharayî (s.114, 120) ve Mirza Şems müverrih-i Buharayî (s.110) olarak adlandıran yazar hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. C. A. Storey'in, müellifin dostu ve eserin ilk naşiri V. V. Grigoriev'den naklen kaydettiğine göre (*Persian Literature*, I/1, 385-386) Şems, 1804(?) yılında doğmuş olup, babası Mirza Yusuf, Mir Haydar'ın Divân kâtiplerinden, dedesi Mir Yakub da Danyal Atalık'ın Defterdârı idi. Kızkardeşi ise Mir Haydar'ın küçük kardeşi Mir Hüseyin ile evli idi. Dolayısı ile saray çevresine mensup olup, devrin olaylarına yakından tanık olmuştu. Çeşitli olaylara tanık olduğunu eserden de tespit etmek mümkündür. Meselâ kendisinin, Buhara'da bulunduğu sırada tahta oturan Şah Murad'ın, Şehr-i Sebz üzerine I. defa sefere çıktığını (s.114); Emir Ömer'in 1826 yılında Buhara'da kısa bir süre devam eden hâkimiyeti sırasında orada bulunup, olayları gözleri ile gördüğünü (s.89); Buhara'dan kaçıp, aynı yıl içinde Emir Nasrullah Han'ın (1826-1860) askerleri ile birlikte Buhara'ya dönüp, onun adamlarından olduğunu (s.95); ancak burada fazla kalmayarak, Emir Nasrullah Han'dan korkusundan, önce Şehr-i Sebz'e, oradan da Hokand'a gidip, tekrar eski velînimeti Ömer Han'a sığındığını (s.95); buradan da ulemadan Hoca Yusuf-ı Kaşgarî ile birlikte Kaşgar'a geçtiklerini (s.103) kaydediyor. Çok geçmeden Buhara'ya dönen müellif, 5-6 yıl kadar Rusya'da dolaştıktan sonra, Orenburg'a gelip, burada ticaretle meşgul olmuş, 1845-49 yılları arasında Moskova, Odesa, İstanbul ve Kudüs yolu ile Hacc'a gitmiş, dönüşünde Orenburg Kırgızlarının sivil valisi olan Grigoriev'in isteği üzerine Buhara ve Kaşgar ile ilgili hatıralarını yazarak, kendisine teslim etmişti.

"Beyân-ı Ba'zı Havadisât-ı Buhara ve Hokand ve Kaşgar" başlığı altında Farsça metin, Grigoriev tarafından 1861 yılında Kazan Üniversitesinde Rusça çevirisi ve notlar ile birlikte "O nyekotorykh sobytiyakh v Bukharye, Khokandye i Kashgarye -Zapiski Mirzy- Shemsa Bukhari, izdannyya v tekste, s perevodom i primyechaniyami, V. V. Grigor'evym" adı ile yayımlanmıştır.

Burada tanıtımını yaptığımız Muhammed Ekber Âşık tarafından yayımlanan eserin nüshası Tahran'da Danışgâh-ı Terbiyet-i Muallim (eski Dânişseray-ı Âli) kütüphanesi, 185 nr.da kayıtlı bulunmaktadır.

İki bölüm halinde düzenlenmiş olan eserin birinci bölümü Buhara hâkimi Emir Haydar'ın saltanatı ile başlayıp (s.67), Hokand hâkimi Muhammed Ali devrinin olayları ile devam ederek, Kaşgar hâkimi Cihangir Hoca'nın saltanatı ile sona ermektedir (s.108). Her iki bölüm de 1276 (1859) yılında tamamlanmaktadır. Şems bu bölümün sonunda "bütün bu olayları gözleriyle görüp yazdığını" ifade etmektedir (s.108).

Müellif, Buhara saray çevresine yakın olmasından dolayı sık sık buradaki mücadelelerden de söz eder. Ancak devrin diğer bazı kaynaklarında da görüldüğü üzere, olayların tam olarak tarihlerini vermemekle birlikte, bazı olaylar dolayısı ile kendinden de söz eder (s.89, 114, 115).

Emir Şah Murad (1784-1800)'ün hayatı ile başlayan (s.108) ikinci bölüm, Cihangir Hoca'nın saltanatu ile sona erer (s.156). Bu bölümde sıra ile şu konular ele alınmaktadır: Emir Şah Murad (s.108), Ebu'l-Feyz Han (s.108), Şah Murad (s.111), Karşı (s.120 Kirmil (s.121) Rahim Han (s.121), Şehr-i Sebz (s.126), Çarcu (s.127), Merv (s.128), Ürgenci Taze (s.133), Miyan Kale (s.133), Kara Kalpak (s.133), Kette Kurgan (s.133), Hisar (s.134), Meymene (s.135), Hoca Mübarek (s.137), Mihmanhâne (s.137), Melik (s.137), Edyangâzi (s.137), Bazarçe (s.138), İşan Nakib (s.138), Kale-i Pencşenbe (s.143), Kunduz (s.143), Kara Tegin (s.145), Yarmezar (s.146), Şakirdpişe (s.146), Mezar-ı Şerif (s.146), Danyal Beg'in hâkimiyeti (s.146), İli (s.149), Bedeşşan (s.149), Uratepe (s.152), Kiyani Korkoşun (s.155), Cihangir'in hâkimiyeti (s.155).

Bu ikinci bölümde bazı Rus ve Avrupalıların da adı geçer. Rusların bir kısmı ordu mensubu olup, bu yöredeki Emirlerin askerlerini eğitmekle görevli idiler. Rusların bir kısmı ise madden mühendisi olarak çalışıyorlardı. Onlar, görevleri sona erdikten sonra Rus makamlarına bölge ile ilgili raporlar veriyorlardı.

Avrupalıların çoğunluğunu ise İngilizler teşkil ediyordu. Onlar ise daha çok yollar ve Ruslar ile ilgilenmekte idiler.

Eserin son kısmı yayınlayanın notlarına ayrılmış olup, başlıca şu kısımlar yer almaktadır: Emir Şah Murad'ın ölümü ve tarihçilerin bu husustaki ihtilâfı (s.159), Hakim Kuşbeg (s.159), Emir Haydar'ın tahta oturma töreni (s.160), Din Nâsır Beg (s.160), Çalak Kurgan (s.161), Yeni Kurgan (s.161), İlt Nazar (İltüz) Han-ı Ürgenci (s.161), Amu ırmağı ve onun coğrafi ve tarihi durumu (s.162), Mir Nasrullah ve Karşı hâkimiyeti (s.165), Âdine Kul Beg ve Mamur Beg (s.166), Kuşbegi'nin Mir Nasrullah Han'a mektubu (s.168), Şerif Beg ve Uluğ Beg (s.168), Emir Haydar'ın ölümü ve hayat hikayesi (s.169), Emir Mir Hüseyin Han (s.169), Zübeyr Han, Hamza Han ve Safder Han (s.170), Ömer Han, tahta oturması ve devrinin olayları (171), Ayaz Beg, Receb Beg ve onların Mir Nasrullah-ı Mangıtı'yi yükseltmeleri (s.172), İşan Nakib (s.172), Ömer Han Herat'ta (s.174), Hokand hâkimi Muhammed Ali Han (s.174), Nerzom (Nerzem) ve coğrafi durumu (s.175), Kaşgar hâkimleri (s.175), Mahdum-i Azam (s.176), Yarkend ve coğrafi durumu (s.176), Hakim olarak Ebu'l-Feyz Han (s.177), Rahim Han'ın ölümü ve Ebu'l-Gazi'nin saltanatu (s.178), Ebu'l-Gazi (s.179), Velyaminof Zernof (s.179), Melkom'un İran Tarihi (s.180), Ebu'l-Gazi ve tarihçilerin bakışı (s.181), Yefremof (s.181), Emir Şah Murad'ın Kitabı'l-Hikmeti (s.182), Özbek Niyaz Ali (s.182), Bayram Ali'nin oğlu Muhammed Hüseyin Han (s.182), Burnaşef (s.186), Şah Murad ve Hind tarafına seferi (s.187), Karşı ve coğrafi durumu (s.188), Novgorod, coğrafi ve tarihi durumu (s.190), Miyondorf (s.191), Rigistan, coğrafi ve tarihi durumu (s.191), Timurşah oğlu Abdullah Han (s.192), Grigoriyef (s.192), Nadir Şah'ın 1840 yılında Buhara tarafına seferi (s.193), Zaman Şah-ı Kabulî (s.193), Nadir Şah'ın Buhara'da evlenmesi (s.198), İskender Han Dâdgâh (s.199), Kitab kasabası, tarihi ve coğrafi durumu (s.199), Yeke Bag ve coğrafi durumu (s.200), Sir Aleksander Burnes (s.200), Murgab suyu ve coğrafi durumu (s.201), Emir Mir Haydar'ın 1833 yılında Merv'e seferi (s.202), Hive Hanı Muhammed Emin (s.202), Zerefşan ovası ve coğrafi durumu (s.204), Yengi Kurgan ve coğrafi durumu (s.204), Kete Kurgan ve coğrafi durumu (s.204), Kâfirnihan ırmağı ve coğrafi durumu (s.205), Endhod ve coğrafi durumu (s.206), Akça ve coğrafi durumu (s.208), Şıbrgan ve coğrafi durumu (s.211), Meymene ve coğrafi durumu (s.213), Ramitansky ve coğrafi durumu (s.218), Zendamişk (Zendene), coğrafi mevkii ve bu şekilde adlandırılması (s.219), Vafkend (Vabkend) ve coğrafi durumu (s.220), Hayrâbâd ve coğrafi durumu (s.221), Hive Hanı Muhammed Rahim Han (s.221), Muravyef (s.222), Muhammed Rahim Han ve para kestürmesi (s.223), Allahkulu Han (s.223), Nur Ata, coğrafi durumu ve adlandırılması (s.224), Mamış (Mumuş) Han (s.225), Kunduz, tarihi ve coğrafi durumu (s.226), Muhammed Murad Beg ve Kunduz hâkimiyeti (s.229), Talihan (Talikan) ve coğrafi durumu (s.229), Hazret-i İmam ve

coğrafi durumu (s.233), Hindukuş, coğrafi durumu ve adlandırılması (s.235), Taş Kurgan ve coğrafi durumu (s.236), Hulum (Hulm) ve coğrafi durumu (s.239), Enderâb, coğrafi durumu ve adlandırılması (s.240), Karategin ve coğrafi durumu (s.242), Kale-i Hum, coğrafi durumu ve adlandırılması (s.243), Şakird Bişe ve adlandırılması (s.244), Orenburg, coğrafi ve tarihî durumu (s.244), Emir Nasrullah ve Hokand üzerine gitmesi (s.245), İskender Han'ın kızkardeşi (s.246), Feyzâbâd, coğrafi durumu ve adlandırılması (s.247), Timurşah ve Sultaşah arasındaki düşmanlık (s.248), 1890 yılı Bedehşan haracı (s.248), Kâfir-i Siyahpuş, coğrafi durumu ve adlandırılması (s.248), Wood ve hayat hikayesi (s.251), Cerm, coğrafi ve tarihî durumu (s.252), Seyyah Nazarof (s.258), Cizah, coğrafi durumu ve tarihî (s.253), Kaşgar hâkimleri Bernid ve Hoscan (Hoca Burhaneddin ve Hoca Can) (s.254), Çayhab (Çah-ı âb), coğrafi durumu ve adlandırılması (s.256), Vahan, coğrafi durumu ve tarihî (s.257), Kaşgar, coğrafi durumu ve tarihî (s.263). Ayrıca kitabın sonunda maddeler, kişi, yer, kavim-kabileler ile ilgili dizinler ile bibliyografya bulunmaktadır.

XIX. yüzyıl Türkistan tarihi ve Mangıtlar ile ilgili olup, şimdye kadar pek bilinmeyen ve kullanılmayan bu eserin neşri, bu alanda çalışanlara büyük yarar sağlayacaktır.

İSMAİL AKA

